

UMĚNÍ V MODERNÍ SPOLEČNOSTI

Rudolf Černý

Kdybychom chtěli blíže určit hranice mezi moderní dobou a nmoderní, shledali bychom patrně, že to bylo tehdy, kdy lidé začali soustavněji pořádat své věci podle předem pojatého plánu. Zajisté shledáme i v největší hloubi dějin zásahy do plynulého proudu, jsou to však ojedinělé případy. Vcelku to byl spontánní vývoj, v němž se tvary vynořovaly, vyrůstaly a odumíraly samy od sebe. Lid se choval spíš trpně, měl důvěru v běh věcí a přijímal poznenáhlu se měnící skutečnost, v níž mu bylo žít, stejně jako i dnes přijímá své okolí a přizpůsobuje svůj život podmínkám, které nemůže změnit.

V nedávné a současné době proměny přicházejí zrychleným tempem. Jsou-li už potenciálně dány předpoklady pro změnu, je jejich rozvoj poháněn nedočkavými teoretiky a revolucionáři. Moderní člověk se vyznačuje snahou realizovat své představy co nejdřív, jako by se bál, že mu už zbývá málo času. Stačí i pouhá teoretická možnost, aby se jí nechal strhnout k akci, která by podstatně změnila dosavadní stav. Pokud nebyly dotčeny základní a nejosobitější záležitosti člověka, dotud si lid zvykal na jakýkoli řád. Už bylo kolikrát konstatováno, že lid je svou povahou činitel konzervativní. Je to jistě proto, že drama života se odehrává doopravdy někde jinde než v životě vnějších řádů, jež jsou jen kulisou. Kdysi byla ve slově novotář příhana občanské nectnosti: rerum novarum students znamenalo být rozvratníkem. Dnešní doba však vyžaduje od občanů, aby byli revolucionáři, ať k tomu mají nadání, nebo ne.

Dnešek staví člověka před úkoly a nedovoluje mu, aby se rozmýšlel. I vážnější lidé vyznávají takovouto devízu: Je-li ti položena nějaká otázka, jsi-li postaven před nějaký úkol, je lepší jakákoliv odpověď, je lepší jakákoliv akce než vůbec žádná. Nevíme sice, po kom opakoval tento požadavek Hitler, který se takto chtěl co nejdříve dozvědět, na čem je, ale nemůže to být nic jiného než pýcha, která tu má zabránit, aby se člověk směl přiznat, že může být někdy opravdu bezradný nebo aspoň nepohotový. Když člověk otálí s reakcí na nějaký podnět, nemusí to být vždy z pohodlnosti, z lenosti, nýbrž i z rozumné úvahy, která ho varuje, aby se ukvapeně nepouštěl do něčeho, co by situaci ještě zhoršilo nebo ji učinilo vůbec neopravitelnou. A je-li člověk poháněn k jednání, ať už takovému nebo onakému, bičem maxim v onom smyslu, je to ve skutečnosti namířeno proti jeho duchovní činnosti: nemá se nechávat zdržovat v akci ani rozumem, ani citem, protože hlas rozumu i hlas citu mají jen tehdy své místo a oprávně-

nění, jsou-li voláním po akci. Cesta k praxi přes teorii prý už je příliš zdouhavá a znamená celkem zbytečnou zacházku, neboť zákony teorie a zákony praxe jsou velmi často rozdílné. Zatímco se kdysi říkalo: to a to je možné jen v teorii, nikoli však v praxi, platí dnes naopak: v teorii to možné není, ale v praxi ano. Prostě se vytvoří nějaká nová skutečnost a člověk se s ní musí nějak vyrovnat. Neúčast na této vyrovnávací činnosti je potom kvalifikovatelná jako reakčnictví, sabotáž, zrada a kontra-revoluce, což vše zasluhuje trestu.

Už jakékoli prodlévání je podezřelé. „Nesporným, doufám, požadavkem je, aby byl vytvořen člověk vnitřně pravdivý, k sobě, k bližnímu a k světu Bohu.“ Jak byl ještě F. X. Šalda zaostalý, když mohl požadovat takové věci. V bývalém řádu, jenž je zavrženíhodný v průběhu celé abecedy, dovedli ze sebe vytvořit člověka vnitřně pravdivého jen teoretikové a korteši našich ideálů, jiným to zavrženíhodný řad nedovolil. – Dnes přichází doba s jiným požadavkem: aby byl vytvořen dokonalý stoupenec, aby člověk co nejdříve a co nejdůkladněji „vyšel ze sebe“, tj. vzdálil se sám sobě, aby se mohl stát řadovým členem společnosti, spolehlivou společenskou jednotkou, s níž by se mohlo spolehlivě počítat. Do tohoto chápání byla přeložena i slova: zemři a živ budeš. Není to jen pro jiná zaneprázdnění, že pořád ještě nebyla podána aspoň trochu uspokojivá definice či výklad fašismu. Fašismus byl zdolán spojenými silami liberalistického západu a socialistického východu. Zda však prohrála takováto myšlenka, která se dotýká věcí velmi ožehavých: „Svoboda individua je klam. Opravdová svoboda spočívá jen v poznání a splynutí s vůlí společnosti, ke které patříš, jejíž jsi nekonečně malou a pomíjející složkou. Osobnost není nic, celek je vše.“

K realizování plánovaných změn nestačí sám ani sebeškolenější kádr revoluční elity, jež je zase jen částí vůdčí elity, je k tomu třeba připravit lid. Tento nový úkol by byl uložen lidu v moderní době, aniž mu bylo něco prominuto z jeho dosavadních. Už před dvaceti pěti lety byly konány po našem venkově schůze, na nichž zapřísahali mluvčí tehdejších politických stran lid, aby se organizoval, ať už v kterékoli straně, aby chodil do schůzí a účastnil se veřejného života. Dnes se stranická příslušnost k politické straně vyžaduje přímo jako povinnost, zdrženlivost je víc než jen podezřelá. Bylo by dobře, kdyby se také řeklo, které činnosti jest tedy ubrat, čemu jest věnovat sníženou energii, protože neběží přec jen o to, jít na schůzi a tam improvizovat. Politického dění se, podle výpočtů, účastní deset procent organizovaných, v některé straně víc, v jiné méně, což prý je o něco méně než pět procent obyvatelstva. V zemi tak výlučně politické, jako je Sovětský svaz, se ze 180 milionů obyvatelů udává počet organizovaných členů jedné politické strany na 3-6 milionů. Už z toho je

zřejmě, že kapacita lidu pro politické dění není nijak vysoká. Jen určitý zlomek mládeže lze získat, aby hráli fotbal nebo divadlo, aby chodili do Sokola a aby jejich vztah k těmto zřízením vyčerpал maximum jejich zájmu. Na poutích se prodává hračka, oslíček kývajícím hlavou a klanějícím se na povel. Velmi důmyslné a žertovné. A přece si to nekoupí všichni, kdož kupují hračky. – A svých pět procent politicky činných si lid produkuje vždy, a v případech zvláštních mnohem víc. Proto se také ukázaly klamnými naděje všech násilnických režimů, že ovládnou celek odstraněním několika procent, což by se zdálo teoreticky docela lehké.

Věci se patrně mají tak, že vždy za dané situace řádu nastoupí určitý zlomek obyvatelstva na vůdčí místa, ať v politice, či kdekoli jinde, a naprosto není nutno, aby to byli vždy vůdcové nejschopnější. Rekrutovali se nějakým způsobem nátlaku nebo i pouhým svodem příležitosti, je jejich kvalita pro daný účel ještě problematičtější. Za protektorátu nastoupili umělci druhého a třetího řádu do prvních řad. Revoluce nebývají dělány lidmi s nehlubším duchovním životem, ani vědci, ani umělci, nýbrž především praktiky, odborníky. Ústřední idea musí být co nejprostší, aby mohla být vyjádřena několika hesly. Její propracování přijde teprve potom, a tak není divu, že se potom odborníci revoluce stávají pouhými ochotníky ve výstavbě. Byla-li revoluce provedena dokonale, je nutno pracovat od základu. Tu nelze kritizovat srovnáváním, poněvadž nové je podstatně jiné než to, co bylo odstraněno.

V zápalu dialektiky prohlásil kdysi Teige, že umění zítřka nebude uměním. Co mělo nastoupit místo něho, nemělo sbírat prameny z celého povodí života, nýbrž asi jen vybírat a zkoušet vodu pod přehradami, elektrárnami, u výtoků z průmyslových podniků, klišáren a koželužen. Nemělo mít ideálů v dosavadním smyslu, poněvadž stěžejní ideály už byly uskutečněny. Mělo pozbýt podstatných znaků dosavadního umění, to jest touhy po kráse a pravdivosti, po vnitřním zdokonalování, po hlubším a zároveň povznášejícím pohledu na život a běh světa, po vyslovení myšlenky jedinečné co nejdokonalejším výrazem. Místo toho by mělo umění plnit funkci, která by mu byla podle plánu přidělena v organizaci moderní společnosti, doprovázet výrazné zjevy nové skutečnosti. – Teige nebyl první z těch, kdo očekávali s příchodem nového řádu nový poměr člověka k umění. Jeho slova jsou projevem obrazoborectví, jímž se vyznačují všechna kacířství. Každé je totiž jednostranné, omezené a omezující, žije z protestu proti dosavadnímu stavu, zdůrazňuje jednu složku z celé řady, rozrušuje dosavadní plynulé vyrovnávání. Nevytlačuje staré zvolna, nechce být prostou konkurencí, chce mít úspěch co nejdříve, zítra snad by bylo pozdě.

Reformátoři společnosti už bývají vesměs takto obrazoborečtí: Platon vyobcoval ze svého státu valnou většinu umělců, připustil jen hymny na bohy, chvalozpěvy na zasloužilé lidi a vůbec jen to umění, které přímo podporuje řád mezi lidmi. Tolstoj byl proti modernímu umění, prohlásil je za neužitečné, nemravné, škodlivé, a proto zavrženíhodné, nacisté znali zvrhlé umění, připouštěli jen umění se svým obsahem a svou tematikou, v USA bylo letos zahájeno tažení proti modernímu umění, patrně jako vliv puritánské tradice, která sahá do Ženevy ke Kalvínovi a u nás A. Kolman převádí do češtiny Ždanovovo a Gerasimovovo odmítnutí „subjektivistického“ umění. Kdo by se chtěl poučit o tomto tématu, dozví se však ze studií o psychologii uměleckého tvoření, že onen subjektivismus je na dně každého umění, včerejšího i zítřejšího.

Reformátoři a revolucionáři musí být obrazoborečtí, nemají-li nechat dojít ke kontrarevoluci či protireformaci. Vytvářejí novou skutečnost na základě dedukce z revoluční ideje, o níž se domnívají, že jí obsáhli všechny složky života, že tedy veškerá základní duchovní práce je vykonána. Pokládají za vyloučeno, aby někdy jejich řád byl zvrácen revolucí, uvádějící řád dokonalejší. Napříště je na místě jen to, co slouží zvládnutí dílčích úkolů. Je přímo zločinem na době, když někdo pozoruje jiná souhvězdí a sleduje po svém směr vánku ducha, poněvadž tím odvádí pozornost od vytčeného cíle. Pro řád, který se ustavuje, je neustálé nebezpečí v idejích, které by mohly přijít nečekaně, v tendencích, které nejsou přímo v programu, a v činech, které by mohly „bořit stavbu“, jak už kdysi Mácha rušil idylu poklidného budovatelství umělé poezie. Kdyby mu před stoletím měla oficiální klika nepovolit papír, jistě by to udělala. Dnes se vyžaduje stejná důvěra v oficiálnost, jaká se vyžadovala od pilných občanů v někdejší monarchii.

Největší nebezpečí, které může záłudně nahlodat danou kanonizovanou ideu, může být nebezpečí skryté v činnosti, jež se zdráhá omezit jen na vykázanou oblast. Umění nemůže stačit určené místo, tu by si uvědomovalo právě jen omezující hranice. I u oficiálních básníků čteme básně velmi divergující; trpí se jim, poněvadž jsou vykupovány hodným básněním, bez tohoto doprovodu by patrně neobstály. Vynutil si je zájem obecně lidský, ten tu podporuje vznik hodnot čistě estetických. Nemluvil-li prok, mluvila oslice. Nelze postihnout všechny případy, kdy život zasahuje rušivě do budovatelství. Nelze zatím stíhat nešťastné a marné lásky, splín a nostalgii, těžkomyslnost a zoufalství. Nelze zakročít proti člověku přistiženému v zamyšlení, ani když není s to prokázat, že přemýšlí o něčem plechém, nebo aspoň o tom, jak by dosáhl nějakého prospěchu. Zatím nelze poslat do kárného tábora milence, trpící rozervaností pro vzdálenost od se-

verního pólu k jižnímu, nebo prostě proucí se o to, jestli ona, až se vezmou, má chodit ještě do fabriky.

Organizátoři společnosti jsou duchovní, kulturní pesimisté nebo aspoň skeptikové. Mají malou víru v obecnou harmonizující sílu umění, byť se v dějinách sebečastěji osvědčilo jako „společenský tmel“. Těší se do dnes takové pověsti, že se kvůli ní dovedou účastníci i tři hodiny nudit, když taková účast je společenským aktem. – Ale umění má také špatnou pověst: je podezíráno jako činitel rozleptávající, nebezpečný, jež nelze ponechat sám sobě. Vidí v něm živel, jež záhodno regulovat jako řeku, krotit jako šelmu a drezírovat jako koně. (Drezírovaný Pegas.) K budování je třeba sebedůvěry a vypětí sil, a umění je s to upnout pozornost člověka na jeho slabost a vrhnout jeho sílu nadproduktivním směrem. Kdyby bylo možno přesně určit, s čím může umění přijít, vtělilo by se to v jasnou strohou mluvu zákona.

Zatím se jenom na umělce vznášejí požadavky, z nichž nejdůležitější je ten, aby se včlenil svou činností do konstruktivního úsilí, tj. aby se dal do služeb ideálů doby, aby sugestivněji opakoval, co už zná čtenář z novin, návštěvník ze schůzí a posluchač rozhlasu z rádia. – Chová-li se publikum k takovému umění chladně, je to proto, že se tu nepřichází s něčím, co by neznalo odjinud. Po seznámení se situací divák či čtenář už ví, k jakému závěru se bude historie vyvíjet. Ve výchově už dávno opustili metodu ustavičného mentorování, nikoli však v moderních románech, divadelních hrách a filmech. Takové výtvořiny žijí jen svou obratností a mimoestetickými hodnotami. Kdo však touží po nerakovinném, harmonickém a pravdivém umění, pomíjí je, poněvadž „mimoestetické hodnoty v umění nejsou záležitostí umělce jakožto umělce, ani vnímatele umění jakožto vnímatele umění“ (Mukařovský), nejsou vůbec záležitostí kulturní, nýbrž civilizační. A řekl-li Teige, že umění zitrka nebude uměním, znamená to, že napříště má žít umění především hodnotami mimoestetickými, což znamená prohlášení logické chyby, zvané *contradictio in adiecto*, za správný logický postup. Byla-li dosud estetika tak schopná života, že dovedla doprovázet lidstvo od dob předhistorických celými dějinami až dodneška, odolala-li dosud všem svodům dialektických léček a pociťuje-li se dnes jako možný odpůrce, jež nelze beztrestně podceňovat, je to jistě svědectvím, že neběží o jev, jehož dny jsou sečteny jen proto, že toho žádá zájem nějakého výkladu.

Stejně jako umělec pociťuje jako násilí každé vykazování určitého a ne jiného pole působnosti, cítí i vnímatel, že se tu s ním chce hrát nějaká divná hra, že má být nějak přetvořován, že má být zasažen ve svém soukromí, že jeho intimních potřeb a nejvnitřnějších stavů a zálib má být

využito k nějakému cíli mimo něho; proto přijímá každý nabízený a doporučovaný požitek s nedůvěrou. Pro umění dneška, pokud není včerejším uměním, se dosud nenašlo publikum. Pro včerejší to už není, a nové se při něm zatím nudí. Pokud byla poptávka po umění vůbec, byla vždy individualizována, neboť byla vázána i na těžko postižitelný moment líbivosti a subjektivního chápání. Nejjemnější složky umění jsou vnímány intimně a subjektivně. (Ibykovi jeřábi.) Chtěl-li by autor dosáhnout přijetí co nejobecnějšího, musí užít hrubších prostředků a jednoznačného návodu, jako jich užívají např. autoři agitak a četných ruských filmů. Pokud je známo, byly masově přijímány jen takové podívané, jako gladiátorské hry, býčí zápasy, fotbal a rodokaps.

Duch moderní doby působí tedy rušivě na obou pólech umění: u umělce, jemuž by nechtěl dovolovat, aby používal za materiál celou šíři života, a jemuž by ukládal, aby viděl život a svět stále jen v jedné perspektivě a za jednoho osvětlení, i u vnímatele, jehož skutečná potřeba mu je lhostejná a kterou chce udolat svou nabídkou umění, jež má sloužit zájmům dne a neroste z „konfrontace s celým životem“.

Nebylo-li umění tvořeno a přijímáno snobsky, bylo *skutečnou* potřebou pro umělce i pro své obcenstvo; kdyby této potřebě nebylo činěno zadost, projevovalo by se to nějakými podobnými chorobami jako nedostatek vitamínů v potravě. Takových jemných součástí není ve výtvo-rech připravovaných racionalizovanou metodou. Přesto, že umění kryje onu stálou a skutečnou potřebu, je vždy něčím svátečním, ovšem v tom smyslu svátečním, pokud je svátek úběžníkem všedních dní.

(1947)